

EMOCINIAI ASMENYBĖS BRUOŽŲ KORELIATAI

Jonas Pacevičius

Socialinių mokslų daktaras (psichologijos kr.), docentas
 Šiaulių universitetas
 Socialinių mokslų fakultetas
 Architektų g. 1, LT-78366 Šiauliai
 Tel. (8 41) 59 58 89, faks. 59 58 80
 El. paštas: pacevicius@smf.su.lt

Tyrimų, skirtų asmenybės ir emocijų problemai, rezultatai rodo įtakingą dviejų pagrindinių bruožų – ekstraversijos ir neurotizmo – ryšį su emocinėmis asmenybės predispozicijomis. Įrodyta, kad ekstraversija yra teigiamų emocijų prediktorius, o neurotizmas – neigiamų (Costa and McCrae, 1980; Eysenck H. J., Eysenck M. W., 1985). Kiti tyrimai atskleidžia minėtų ryšių sudėtingumą ir nevienareikšmiškumą (Matthews, 1997; Williams, 1993). Šio tyrimo tikslas – taikant originalią emocijų išgyvenimų įvertinimo metodiką papildyti naujais faktais, sukongretinti (analizuojant platų emocijų parametų spektrą) minėtų ryšių pobūdį ir įsitikinti jų priklausomybę nuo kasdienės veiklos rūšies. Tyrimo rezultatai parodė stiprias emocijų parametų sąsajas su neurotizmo matmeniu, o su ekstraversijos matmeniu reikšmingų ryšių neaptikta. Palyginamoji asmenybių tipų analizė patvirtino daugelyje tyrimų konstatuotus ryškius emocijų skirtumus tarp stabilų ekstravertų ir nestabilių introvertų, taip pat tarp emociškai stabilų ir nestabilių tipų. Gauti duomenys apie šiems asmenybės tipams būdingus emocijų išgyvenimų modalinius skirtumus, kurių pasireiškimas priklauso nuo kasdienės veiklos rūšies, tačiau šie skirtumai yra nedideli ir dauguma statistiškai nereikšmingi.

Asmenybės ir emocijų ryšio problema jaudina tyrėjų protus jau nuo Galeno, kuris savo išskirtus temperamento tipus apibūdino emociniais terminais, laikų. Šiuolaikiniuose tyrimuose ši problema nagrinėjama labai intensyviai ir įvairiausiais aspektais, o pastarąjį dešimtmetį domėjimasis ja yra gerokai didesnis dėl taksonominių asmenybės bruožų tyrimų („Penketo svarbiausių“ modelis, angl. „Big Five“). Nors iš esmės problema atrodo kiek dirbtinė, nes tiek te-

oriniai, tiek eksperimentiniai tyrimai leidžia postuluoti prigimtines asmenybės ir emocijų bruožų vienovę, kuri akivaizdi tiriant ne tik temperamentinius ir motyvacinius asmenybės bruožus (Zuckerman et al., 1999), bet ir intelektinius sugebėjimus (žr.: Moutafi et al., 2003). Polemizuodamas dėl kai kurių „Penketo svarbiausių“ modelio faktorių pagrįstumo, C. Cooperis (Купер, 2002) teigia, jog asmenybės bruožais laikytini tik tokie, kurie turi akivaizdų emocijų-

-motyvacinį pagrindą, o šito negalima pasakyti apie du šio modelio faktorius: „sąmoningumą“ ir „atvirumą patyrimui“. Aiškia nuomonę šiuo klausimu turi V. Viliūnas. Jis rašo: „kad ir apie kokias žmogaus gyvenimą ir veiklą lemiančias sąlygas ir determinantes kalbėtume – vidinės, psichologiškai veiksmingos jos tampa tik tada, kai joms pavyksta prasiskverbti į jo emocinių santykių sferą, savaip transformuotis ir įsitvirtinti joje“ (Вилиунас, 1984, c. 3). Kai kurie asmenybės analitikai tvirtina, kad emocijos yra asmenybės bruožų funkcionavimo pagrindas (Eysenck, 1995; Tellegen, 1985; Costa and McCrae, 1980; Zuckerman et al., 1993). Iš tikrųjų pagrindinės emocijos, tokios kaip baimė, pyktis, džiaugsmas, turi biologinius substratus smegenyse, ir šių sistemų aktyvumas gali daryti esminę įtaką asmenybės bruožų diferenciacijai (Zuckerman et al., 1993). P. Costa ir R. McCrae (1992b) tvirtina, kad asmenybės bruožas – tai elgesio dispozicija, kurioje emocinis komponentas yra svarbiausias. Naujausi tyrimai kreipiami ne tiek į asmenybės ir emocijų ryšio principinę konstataciją, kiek į to ryšio *pobūdžio* konkretnumą ir detalizavimą, taip pat į jo prigimtį.

Asmenybės bruožai. Dauguma šiuolaikinių autorių, asmenybės bruožų ir tipų teorijų šalininkų, linkę laikyti trijų arba penkių asmenybės faktorių modelio. H. J. Eysenckas (1967; 1995) manė, kad asmenybės struktūriniam organizavimui apibūdinti pakanka trijų superbruožų (ekstraversija, neurotizmas, psichotizmas), kurių kiekvienas turi siauresnių bruožų sudarančių hierarchinį modelį. Trijų faktorių sistema priimtinesnė ir A. Tellegenui (1985), kuris mano, jog pagrindiniais bruožais laikytini: teigiamas emocionalumas, neigiamas emocionalumas, kurie atitinka H. J. Eysencko modelio ekstraversiją ir neurotizmą, bei polinkis į prievartą (angl. *constraint*), kuris galėtų būti psicho-

tizmo atitikmuo, nes apima tokias savybes kaip impulsyvumą, potraukį išpūdžiams, socializacijos stoką.

Pagal „Penketo svarbiausių“ modelį (Goldberg, 1990; De Raad, 2000), sukurtą atlikus žodžių, apibūdinančių asmenybę, faktoriinę analizę, asmenybę sudaro penki superbruožai: ekstraversija, neurotizmas, sutariamumas, sąmoningumas ir atvirumas patyrimui. Remiantis šiuo modeliu sukurti du klausimynai: vieną jų sudaro tiesiog būdvardžiai, žymintys asmenybės bruožus (Hendriks et al., 1999), kitą – trumpi teiginiai, apibūdinantys konkrečius asmenybės bruožus (Costa, McCrae, 1992a). Asmenybės modelyje, pateiktame J. Gray (1987), figūruoja du superbruožai: impulsyvumas (aukšti ekstraversijos, neurotizmo ir psichotizmo rodikliai) ir nerimastingumas (aukštas nerimo lygis kartu su žemais ekstraversijos ir psichotizmo rodikliais). Nerimastingumo konstruktas susijęs su jautrumu bausmės signalams, o impulsyvumas – su jautrumu apdovanojimo signalams.

M. Zuckermanas (1992) linkęs manyti, jog vienas svarbiausių asmenybės parametrų yra vadinamoji „išpūdžių paieška“ (angl. *sensation-seeking*). Žmonės, turintys stiprų potraukį naujiems pojūčiams, išpūdžiams, labiau nei kiti trokšta permainų, jaudulio, stiprių išgyvenimų tam, kad išvengtų nuobodulio. Ši faktorių kartu su dar keturiais (socialumas, neurotizmas (nerimas), agresyvumas (priešiškumas) ir aktyvumas) M. Zuckermanas pateikia kaip alternatyvą „Penketui svarbiausių“ ir yra parengęs originalų klausimyną (*Zuckerman-Kuhlman Personality Questionnaire*, žr.: Zuckerman et al., 1999).

Diskusija dėl asmenybės „sudarančių“ pagrindinių bruožų skaičiaus tęsiasi iki šiol (Ashton and Lee, 2005). Ji galėtų įgyti konkretesnę pobūdį, jei tyrėjai susitartų dėl kriterijų, kuriais remiantis tam tikras bruožas, gautas faktorizuo-

jant klausimyną, būtų priskiriamas prie bazinių. C. Cooperio (Купер, 2000) nuomone, asmenybės faktoriai, išryškėjantys tiriant, priklauso nuo pateikiamų klausimynuose klausimų kiekio ir pobūdžio, o dažnai ir nuo tyrėjo teorinių nuostatų. M. Zuckermanas (1992), C. Cooperis (Купер, 2000) ir kiti autoriai pagrįstai abejoja, ar bruožui nustatyti pakanka tik paprastos faktorių svorių analizės (taip, pvz., buvo „atrasti“ kai kurie „Penketo svarbiausių“ asmenybės matmenų¹). Pasak C. Cooperio, siekiant įsitikinti, jog tai tikrai asmenybės bruožas, būtina jį įvertinti taikant kitus metodus (elgesio stebėjimą, savistabą), taip pat būtina atlikti eksperimentus siekiant konkretų faktorių validizuoti, t. y. įvertinti elgesio reakcijas, kylančias eksperimento metu, ir palyginti jas su pateiktomis klausimyne norint įsitikinti, kad jos panašios. Bruožui nustatyti taip pat svarbu išsiaiškinti, kokie psichologiniai procesai sąlygojo jo atsiradimą: ar tai tėvų, ar pedagogų įtakos padarinys, ar bruožas turi genetinį komponentą. Deja, ne visi asmenybės modeliai ir pirmiausia „Penketas svarbiausių“ tenkina šiuos bruožų nustatymui keliamus reikalavimus. Minėtas modelis kritikuojamas dar ir dėl to, kad kai kurie jo faktoriai gana gerai koreliuoja tarpusavyje. L. Goldbergas (žr.: Купер, 2000), vienas šio modelio kūrėjų, gavo neigiamą koreliaciją (-0,85) tarp psichotizmo ir dviejų sujungtų „Penketo svarbiausių“ bruožų („sutariamumas“ ir „sąmoningumas“),

¹ Trumpi sąvokų apibūdinimai: 1. Asmenybės „bruožo“ sąvoka žymi žmogaus *predispoziciją* vienodai elgtis įvairiose situacijose ir skirta apibūdinti individualiems elgesio skirtumams (Eysenck, 1995); 2. Asmenybės „faktorius“ – tai bazinis *bruožas*, gautas faktorizuojant, ir „vienijantis“ keletą siauresnių bruožų; 3. Matmens sąvoka vartojama turint omenyje abu bazinio asmenybės bruožo polių; 4. Asmenybės „tipo“ sąvoka vartojama kalbant apie asmens (asmenų) priklausymą tam tikrai psichologinei grupei.

ir tai rodo, jog jie galėtų būti psichotizmo komponentai, o ne savarankiški faktoriai. O „sąmoningumo“ bruožas gana stipriai neigiamai (-0,61) koreliuoja su neurotizmu (Block, 1995). Daugelio autorių nuomone, mažiausiai ginčų kyla dėl trijų H. J. Eysencko išskirtų bruožų pagrįstumo – jie vienokiu ar kitokiu pavidalu pasireiškia beveik visuose asmenybės modeliuose, nors pats H. J. Eysenckas daugiausia dėmesio skyrė tik dviejų faktorių – ekstraversijos ir neurotizmo – analizei.

Emociniai bruožai. Baziniu asmenybės emocinę sferą apibūdinančiu bruožu laikytinas emocionalumas. Tai esminis temperamento struktūros komponentas, apibūdinamas kaip vidinė parengtis (tendencija, predispozicija) išgyventi tam tikro ženklo ir modalumo emocijas (Block, 1957; Небылицын, 1969). „Emocionalumas kaip bruožas – tai ilgalaikė tendencija (dispozicija) išgyventi tam tikras emocijas“ (Lerner, Keltner, 2001, cituojama – pagal Rolland and De Fruyt, 2003, p. 103). Mūsų su kolegomis atlikti tyrimai (Ольшанникова и Пацявичюс, 1981) įtikinamai atskleidė lemiamą emocijų ženklo ir modalumo parametru vaidmenį vidinio veiklos reguliavimo procesuose, nors tiek mūsų, tiek kitų autorių (Kardum, 1999) tyrimai rodo, jog ir vadinamieji dinaminiai emocijų parametrai, kaip antai intensyvumas, dažnis, stabilumas (kaita), taip pat traktuotini kaip emociniai bruožai. Aukštos emocijų ženklo, modalumo, intensyvumo ir stabilumo rodiklių interkoreliacijos (Pacevičius, 1998), taip pat emocijų ženklo rodiklių koreliacijos su veiklos savireguliacijos rodikliais (Ольшанникова и Пацявичюс, 1981) verčia manyti, jog emocijų ženklas yra svarbiausias parametras, diferencijuojantis emocinius bruožus ir tipus. Naujausi tyrimai tik patvirtina šią išvadą. Pavyzdžiui, A. Tellegenas (žr.: Watson and Tellegen, 1985) teigia,

jog yra tik du emociniai bruožai: teigiamas emocionalumas ir neigiamas emocionalumas. Šie bruožai buvo gauti atlikus hierarchinę penkių svarbiausių faktorių analizę, kurioje keturi (depresija, priešiškus, nuovargis, nerimas) pateko į neigiamo emocionalumo faktorių ir vienas (džiaugsmas, susižavėjimas, entuziazmas) – į teigiamo. Panašūs rezultatai gauti ir vėlesniuose tyrimuose, tačiau problemų kyla dėl pirmos eilės neigiamo emocionalumo faktorių: jų skaičius ir pavadinimai dažnai priklauso nuo tyrimo metodikos ir autorių teorinių pozicijų. Pavyzdžiui, D. Watsonas ir L. Clarkas (1992) siūlo neigiamų bruožų struktūrą iš keturių pirmos eilės faktorių (baimė, liūdesys, kaltė, priešiškus), H. Berenbaumas ir kt. (1995) naudojo tik tris faktorius (liūdesys, baimė, pyktis), A. Churcas ir kt. (žr.: De Raad and Kokkonen, 2000), atlikę platų tarpkultūrinį tyrimą, gavo septynis pirmos eilės faktorius (pyktis, liūdesys, baimė, kaltė, neramumas, apatija, nuovargis). E. Dienerio ir kt. (1995) tyrimų duomenys panašūs į gautus D. Watsono ir L. Clarko: baimė, liūdesys, gėda, pyktis. Mūsų ankstesnių tyrimų, atliktų vartojant rusišką emocijų terminiją, rezultatai (Пацявичюс, 1979) taip pat labiau siejasi su E. Dienerio, D. Watsono ir L. Clarko duomenimis: buvo gauta, jog neigiamą emocijų ženklo matmens polių beveik 90 proc. užima tokios pagrindinės emocijos kaip pyktis, baimė ir liūdesys, o likusią dalį – pasibjaurėjimo, gėdos ir kaltės išgyvenimai. Šiame tyrime remsimės būtent savo atliktais emocijų modalumo tyrimais, kuriuos, manome, iš esmės patvirtina naujausių tyrimų rezultatai (žr.: Smits et al., 2002).

Asmenybės ir emocijų ryšio problema. Atliktų ir tebedaromų tyrimų (jų apžvalgas žr.: Williams, 1990; 1993; McFatter, 1994; Watson and Clark, 1997; De Raad and Kokkonen, 2000), sprendžiančių asmenybės ir emocijų (tiek būse-

nu, tiek bruožų aspektu) ryšio problemą, rezultatai rodo, jog aiškios ribos tarp šių bruožų nėra. Pirmiausia tai pasakytina apie temperamentinius asmenybės bruožus: ekstraversiją, neurotizmą ir psichotizmą, kurie dažnai įvardijami ir analizuojami pasitelkus emocinių bruožų ir tipų terminiją. A. Tellegenas (1985), akcentuodamas asmenybės ir emocijų bruožų ryšį, ekstraversijos ir neurotizmo sąvokas pakeitė teigiamo ir neigiamo emocionalumo sąvokomis. M. Zuckermanas ir kt. (1999) pažymi, jog svarbu ne tik aprašyti asmenybę ir susisteminti ją apibūdinančius žodžius (psicholeksinė paradigma), bet ir (o tai kur kas svarbiau) suprasti, kokie emociniai ir motyvaciniai mechanizmai slypi už asmenybės bruožus žyminčių sąvokų. Reziumuodami plačius šios problematikos tyrimus, M. Zuckermanas ir kt. (1999) sudarė lentelę, kurioje pateikiami žinomiausi asmenybės modeliai, atskleidžiantys asmenybės matmenis ir esminius emocinius bei motyvacinius jų bruožus. Pateikiame šiek tiek supaprastintą šios lentelės variantą (1-a lentelė).

Nesunku pastebėti, jog iš pirmo žvilgsnio skirtingiems asmenybės bruožams, pateikiamiems penkiuose asmenybės modeliuose, bendra tai, kad jie vienaip ar kitaip siejasi su emocijų ženklo arba modalumo parametrais, už kurių slypi specifiški tam bruožui motyvaciniai mechanizmai ir elgesio tendencijos. Akivaizdžiausiai tai matyti A. Tellegeno modelyje. P. Costa ir R. McCrae penkių matmenų („Big Five“) modeliui šioje lentelėje atstovauja tik du matmenys, nes tik jie faktorizuojant buvo pripildyti žemesnio lygio emocinių bruožų faktorių. Būtent šie autoriai iš esmės davė pradžią išsamesniems asmenybės ir emocijų bruožų tyrimams, vieni pirmųjų įrodę, jog ekstraversija koreliuoja su teigiamomis emocijomis, bet nekoreliuoja su neigiamomis. O neurotizmas stipriai koreliuoja su

1 lentelė. Emociniai bruožai bei mechanizmai ir jų santykis su asmenybės bruožais, pateikiamais įvairiuose modeliuose

<i>Modelis</i>	<i>Asmenybės bruožai</i>	<i>Emociniai bruožai</i>	<i>Motyvaciniai mechanizmai</i>
Eysenckas	ekstraversija	nerūpestingas, laimingas	žemas sąlygojamumas, žema kortikalinė aktyvacija
	neurotizmas	nerimastingas, depresyvus, emociingas	aukštas sąlygojamumas, aukšta autonominė aktyvacija
	psichotizmas	agresyvus, priešiškas, šaltas (žemi teigiamų emocijų rodikliai)	
Tellegenas	teigiamas emocionalumas	polinkis į teigiamas emocijas	„hedoniniai“ gebėjimai
	neigiamas emocionalumas	polinkis į neigiamas emocijas	jautrumas nerimo signalams
Gray	impulsyvumas	polinkis į teigiamas emocijas	elgesio aktyvinimas, jautrumas apdovanojimo signalams
	nerimastingumas	nerimas	elgesio slopinimas, jautrumas bausmės signalams
	puolimas ir traukiamasis	polinkis pykti ir (arba) panikuoti	jautrumas nesąlygotoms bausmėms ir neapdovanojimams
Costa, McCrae	ekstraversija	polinkis į teigiamas emocijas, šiltumas	
	neurotizmas	nerimas, depresija, priešiškumas	
Zuckermanas	socialumas	polinkis į teigiamas emocijas	elgesio aktyvinimas, apdovanojimo lūkesčiai
	neurotizmas, impulsyvumas (siekiant įspūdžių), agresyvumas ir priešiškumas	nerimas, depresija, teigiamų emocijų paieškos, priešiškumas	elgesio slopinimas, elgesio aktyvinimas, žemi bausmės, aukšti apdovanojimo lūkesčiai

neigiamomis, bet nekoreliuoja su teigiamomis emocijomis (Costa and McCrae, 1980). Kitaip sakant, ekstraversija siejasi su laimingumo, o neurotizmas – su nelaimingumo jausmų išgyvenimais. Kiek anksčiau G. Wilsonas, aiškindamas psichologines laimingumo prielaidas, padarė išvadą, jog ekstravertai laimingesni nei introvertai, ir vėliau tai buvo patvirtinta išsamiais

tyrimais, kuriuose koreliacija tarp ekstraversijos ir laimingumo siekė 0,5 ($p < 0,001$) (Emond and Diener, 1986), o kituose net 0,61 ($p < 0,001$) (žr.: Апрайл, 2003, p. 178). Detalesni tyrimai parodė, jog laimingumo-nelaimingumo jausmas yra nulemtas ne tik asmenybės, bet ir situacinių veiksnių. R. Hotardas ir kt. (1989) nustatė, kad efektyviai laimingumo pre-

dikcijai būtina įvertinti ekstraversijos, neurotizmo ir socialinių santykių sąveiką. Taip pat akcentuojama, jog socialiniai santykiai yra stiprus prediktorius tik introvertiškiems asmenims. E. Dienerio ir R. Larseno (1984) darytų tyrimų rezultatai rodo, jog tiek teigiamų, tiek neigiamų emocijų pasireiškimą 52 proc. atvejų lemia asmenybė ir tik 23 proc. – situacija (žr.: Апрайл, 2003). Tyrimai, akcentavę asmenybės ir situacijos sąveikos specifiką, parodė, jog ekstravertai smarkiau nei introvertai reaguoja į teigiamus stimulus, o stipriai išreikštas ekstraversijos ir malonių aplinkybių derinys sukelia itin teigiamas emocijas (Larsen and Ketelaar, 1991). Svarbu dar ir tai, kad žmonės dažniausiai turi galimybę siekti arba vengti tam tikrų situacijų. Ilgalaikiai tyrimai parodė, jog ekstravertai dažniau renkasi su bendravimu ir fizine veikla susijusius užsiėmimus, o emociškai nestabilūs asmenys vengia socialinių situacijų ir bendrauti (žr.: Апрайл, 2003). Situaciniai įvykiai gali sukelti skirtingo ženklo emocijas (tai priklauso nuo asmenybės bruožų ir emocinių predispozicijų). J. P. Davidas ir kt. (1997), atlikę ilgalaikį tyrimą, nustatė, kad ekstraversija bei neurotizmas turi įtakos išgyvenamų emocijų ženkliui ir tai priklauso nuo kasdienių įvykių patrauklumo ar nepatrauklumo. Emociškai nestabilūs asmenys stipriau neigiamai reaguoja į nepatrauklius kasdienes įvykius, ir tokių asmenų reakcijas lengviau nuspėti nei stabilų (t. y. turinčių teigiamas emocines predispozicijas) reakcijas į neigiamus įvykius.

Daugelio autorių akcentuojamas stiprus neurotizmo ir neigiamų emocijų ryšys skatina traktuoti šiuos kintamuosius kaip lygiaverčius (Watson and Clark, 1984; Tellegen, 1985). M. Argyles informuoja apie savo tyrimuose gautą labai stiprią šių kintamųjų koreliaciją (0,67) (žr.: Апрайл, 2003). Tačiau yra atlikta keletas svarbių tyrimų, įrodančių, jog bazinių asmenybės

bruožų ryšys su situacinėmis emocijomis ir nuotaikomis nėra toks vienareikšmis kaip dažnai pateikiama tyrimų apžvalgose. G. Matthews (1998), plėtodamas adaptacinę-kognityvinę požiūrį į asmenybę ir elgseną, informuoja, jog jo ir kolegų atlikti tyrimai atskleidė tikrai silpnas ekstraversijos ir teigiamų emocijų koreliacijas. Tvirtinama, jog teigiamas emocionalumas yra tikrai viena iš sąlygų, padedančių ekstravertams prisitaikyti prie informacija perkrautos aplinkos. Kitos sąlygos – tai pirmiausia įgyti, kontekstiniai veiklos įgūdžiai ir, antra, efektyvi „savižina“, lemianti savireguliacijos ir motyvacijos procesus. Veiklos įgūdžių, susijusių su ekstraversija, kaip antai greiti veiksmai ir sprendimai, efektyvūs pakeitimai, formavimasi lemia individualus informacijos apdorojimo pobūdis, kuris tampa ypač svarbus vykdant verbalines užduotis. Teigiamas emocionalumas, pasak G. Matthewso, gali būti traktuojamas kaip vienas „savižinos“ aspektų, kurio adaptacinė funkcija – motyvuoti ekstravertus sąveikauti su aplinka tokiu lygiu, kad būtų užtikrinta pakankama kognityvinė parengtis veikti. R. Gomez ir kt. (2002) pateikia gausių nuorodų, taip pat savo tyrimų rezultatus, kurie rodo, kad asmenybės bruožai lemia emocinių stimulų kognityvinio apdorojimo skirtumus. Ekstraversija teigiamai koreliuoja su emociškai malonios informacijos apdorojimu, t. y. jos interpretacija, atgaminimu, įsiminimu ir daromais sprendimais, o neurotizmas teigiamai koreliuoja su emociškai nemalonios informacijos apdorojimu.

Koreliacijų stiprumas tarp bazinių asmenybės ir emocinių bruožų keičiasi analizuojant įvairias ekstraversijos ir neurotizmo matmenų kombinacijas. Ryškiausi emociniai skirtumai yra tarp stabilų ekstravertų ir nestabilų introvertų (Williams, 1993). Pirmiausia tai pasakytina apie emocijų kaitos (stabilumo) parametą, kuri C. Cooperis, remdamasis savo ir bendradarbių,

taip pat J. P. Guilfordo, G. W. Allporto darbais, laiko vienu svarbiausių asmenybės bruožų (žr.: McConville and Cooper, 1999). D. G. Williams (1990) tyrimai parodė, jog stipriausiai nuotaikų kaitą veikia neurotizmas, silpniau – psichotizmas ir jokios įtakos nedaro ekstraversija. Kituose tyrimuose akcentuojama, kad stipriausias nuotaikų kaitos prediktorius yra psichotizmo bruožas, tačiau kartu pažymima, jog dauguma veiksmų, turinčių įtakos nuotaikų kaitai, lieka nepaaiškinti asmenybės charakteristikomis. H. J. Eysenckas ir M. W. Eysenckas (1985) laikė, kad turinčių cholerišką temperamentą (aukšti ekstraversijos (E) ir neurotizmo (N) rodikliai) nuotaika labiliausia, o flegmatikai (žemi E ir N rodikliai) rodo aukštą nuotaikų stabilumą. Aukštų N ir introversijos (I) rodiklių kombinacija (melancholiškas tipas) predikuoja stiprią nuotaikų kaitą emocijų skalės neigiamo ženklo pusėje, o aukšti E ir stabilumo rodikliai (sanguviniškas tipas) – emocijų skalės teigiamo ženklo pusėje. Vėlesni tyrimai nepatvirtino šios schemos ir atskleidė šių kintamųjų sąveikos nevienareikšmiškumą (Williams, 1990; McConville and Cooper, 1999; Kardum, 1999). R. M. McFatter (1994), padaręs specialų tyrimą, parodė, kad emocijų predikcija, remiantis E ir N rodikliais, efektyvi tik arba kraštutinių E ir N reikšmių atveju, arba analizuojant šių matmenų sąveiką.

Įdomu tai, kad neginčijami asmenybės bruožų ir emocijų ryšio įrodymai inspiravo net specialių klausymynų šiam ryšiui įvertinti parengimą ir specialių tyrimų organizavimą. Pavyzdžiui, K. Wilson ir E. Gullone (1999) atliko tyrimą, kuris atskleidė ontogenetinę asmenybės bruožų ir emocijų ryšio dinamiką ir parodė, kad tiek N ir neigiamų emocijų, tiek E ir teigiamų emocijų ryšiai metams bėgant turi tendenciją reikšmingai stiprėti.

Tyrimuose konstatuojami asmenybės ir emo-

cijų ryšiai kelia pagrįstą klausimą ir skatina diskusijas apie to ryšio prigimtį, t. y. ar asmenybė turi įtakos emocijų bruožų formavimuisi, ar, atvirkščiai, žmogaus elgesio stilius ir emociniai išgyvenimai formuoja tam tikrus asmenybės bruožus. Sprendžiant šią problemą gimė du vienas kitam prieštaraujantys teoriniai modeliai (žr.: Lucas and Baird, 2004): pagal vieną jų (instrumentinės teorijos) asmenybės bruožai – tai žmogaus pasirinkto gyvenimo stiliaus padarinys. Ekstravertai, rinkdamiesi socialiai aktyvesnį gyvenimo būdą, patiria daugiau teigiamų emocijų, ir ilgainiui tai suformuoja teigiamą emocionalumą kaip asmenybės bruožą. Tačiau tyrimais įrodyta (Emmond and Diener, 1986), kad ekstravertai patiria daugiau teigiamų emocijų ne tik socialinėse situacijose, bendraudami su kitais, bet ir būdami vieni. Panašaus pobūdžio faktai suformavo kitą teorinį modelį (temperamentinės teorijos), skelbiantį, kad E ir N – tai įgimti bruožai, lemiantys individualią emocijų reakcijų specifiką ir formuojantys teigiamą arba neigiamą emocingumą kaip asmenybės bruožą (McCrae, Costa, 1991; Watson and Clark, 1984; 1992). Šis požiūris grindžiamas neurofiziologiniais skirtumais (žr.: 1-ą lentelę), būdingais ekstravertams ir introvertams, emociškai stabiliems ir nestabiliems (Eysenck, 1967; Gray, 1987). Laikoma, kad šie skirtumai formuoja parengtį užsimiti tokia veikla ir dalyvauti tokiose situacijose, kurios sukelia ilgalaikius atitinkamo ženklo emocinius išgyvenimus (McCrae and Costa, 1991). Žinomas emocijų teoretikas K. Izardas, iš esmės laikydamasis instrumentinio požiūrio, sutinka, jog asmenybės bruožai, kartą susiformavę, daro įtaką emociinei aktyvacijai ir reguliacijai, tačiau linkęs manyti, kad bruožai ir emocijos – tai „vieningas motyvacinis darinys“, kuris tarsi variklis skatina ir organizuoja suvokimą, kognicijas ir veiksmus, ir organizuoja asmeny-

bės bruožų vystymąsi (Izard et al., 1993). Anot jo, žmonės gimsta turėdami skirtingą emocinio reaktyvumo lygį (emocinį slenkstį), ir sąveika tarp genetiškai determinuotų emocinių slenksčių ir aktualaus (įgyjamo) patyrimo ir išmokimo suformuoja asmenybės ekstraversijos ir neurotizmo savybes.

Kritiškai reaguodami į šias priešingas bruožų ir emocijų ryšio prigimties traktuotes, naujais tyrimai labiau akcentuoja šio ryšio „abipusiškumą“, nes „emocija yra asmenybės bruožų ir priežastis, ir padarinys“ (Wilson and Gullone, 1999, p. 1143). Neurotizmas, kaip įgimta temperamento savybė, yra akivaizdi neigiamų emocijų prielaida, antra vertus, ilgalaikiai, aplinkybių sukelti neigiami išgyvenimai gali suformuoti neurotizmą kaip pastovų bruožą.

Įvertindami asmenybės bruožų ir emocijų ryšio sudėtingumą, tyrimų rezultatų nevienareikšmiškumą ir problemos tiek teorinį aktualumą (sąsają tarp asmenybės struktūrinių kintamųjų pobūdžio tikslinimas), tiek praktinį (pvz., atrenkant tam tikro asmenybės tipo asmenis konkrečioms veikloms, arba psichoterapinėje praktikoje, kai būtina atsižvelgti į skirtingo asmenybės tipo žmonių emocinio gyvenimo dėsningumus), atlikome tyrimą, kurio pagrindinis tikslas – papildyti naujais faktais dviejų pagrindinių asmenybės bruožų – ekstraversijos ir neurotizmo – ryšį su įvairiais emocinių išgyvenimų, patiriamų kasdieniame gyvenime, parametrais. Antras tikslas – įvertinti ekstraversijos, neurotizmo ir emocijų ryšio priklausomybę nuo kasdienės veiklos pobūdžio.

Tyrimo tikslai leidžia išskirti šias dvi hipotezes:

1. Emocijų, patiriamų kasdienėje veikloje, pobūdį ir specifiką iš dalies lemia pagrindinių asmenybės bruožų – ekstraversijos ir neurotizmo – išreikštumo laipsnis ir šių bruožų deriniai.
2. Asmenybės bruožų ir emocijų ryšys priklauso nuo kasdienės veiklos pobūdžio. Kitaip tariant, ekstraversija ir neurotizmas daro įtaką emocijų, patiriamų atlie-

kant konkrečios rūšies kasdienę veiklą, modalinei struktūrai.

Tyrimo naujumą sudaro:

1. Originali, ankstesniuose mūsų tyrimuose patikrinta, kasdienių emocijų įvertinimo metodika, kuri garantuoja gerokai patikimesnius duomenis nei tradiciškai naudojamos skalės ar anketos (Viliūnas ir kt., 1997).
2. Gerokai didesnis analizuojamų emocijų parametrų skaičius (mums žinomi tyrimai paprastai apsiriboja vienu dviem parametrais, dažniausiai tik emocijų ženklu).
3. Bandytu parodyti asmenybės bruožų ir emocijų ryšio priklausomybę nuo kasdienės veiklos pobūdžio.

Metodika

1. Ilgalaikio chronologinio emocijų registravimo metodika („Emocijų dienoraštis“)². Metodikos validumo ir patikimumo klausimams skirtas specialus mūsų darbas, kuris parodė didžiausią šios metodikos tinkamumą įvertinti žmogaus kasdienio emocinio gyvenimo (o ilgalaikiam tyrimo (kaip šis) – ir emocionalumo kaip asmenybės bruožo) parametrus (Viliūnas ir kt., 1997). Ši metodika kartais taikoma įvertinti kitų emocionalumą tiriančių metodikų (klausimynų, skalių, projekcinių testų) validumą (Пацявичюс, 1986). Mūsų ir kitų autorių tyrimai parodė, jog kasdienių emocijų ilgalaikių tyrimų rezultatų patikimumas priklauso nuo tyrimo trukmės – ji turi būti pakankamai ilga (dažniausiai tyrimas trunka vieną arba kelias savaites).

² Jos idėją, parengimo procesą ir smulkų aprašymą žr.: Viliūnas ir kt., 1997.

2. H. J. Eysencko asmenybės testas (EPI). Buvo panaudota modifikuota šio testo A formos versija, adaptuota Bechterevo psichoneurologijos institute (Русалов, 1992). Ši versija buvo parengta sutikus ir konsultuojant testo autoriui.

Tyrime dalyvavo 80 tiriamųjų – studentų, rusakalbių: 43 moterys ir 37 vyrai, 17–24 metų.

Tiriamieji specialiuose protokoluose, vadovaudamiesi detalia instrukcija, 2–4 savaites, remdamiesi eksperimentiškai patvirtintu (Пацявичюс, 1979) emocijų terminų sąrašu, chronologiškai registravo patiriamų kasdienių emocijų modalumą, ramybės būsenas, emocijų ženklą ir intensyvumą (bipole 11 balų (–5... 0... +5) skale), emocijų trukmę, kasdienės veiklos pobūdį ir trukmę (remdamiesi veiklos rūšių sąrašu). Emocijų sąrašą sudarė 48 emocijas žymintys leksiniai vienetai, „atstovaujantys“ keturiems pagrindiniams emocijų modalumams (džiaugsmui, pykčiui, baimei, liūdesiui), pasibjaurėjimo ir „kitoms“ emocijoms (pastarųjų turinį nurodavo pats tiriamasis).

Rodikliai

A. Emociniai ir kasdienės veiklos rodikliai³:

1. Vidutinis emocijų lygis arba „vidutinė emocija“ (VE).
2. Vidutinis emocijų intensyvumas (VEI).
3. Emocinio gyvenimo stabilumas (dinamiškumas) (ES).
- 4–6. Teigiamų, neigiamų ir „neutralių“ emocijų trukmė (TE, NE, Nt.E).
7. Intensyvių emocijų trukmė (IE). Tai bendra emocijų, patiriamų dviejuose kraštiniuose emocijų skalės taškuose (± 4 ; ± 5), trukmė.
8. „Hedoninis lygis“ (HL). Tai santykis tarp bendros teigiamų ir neigiamų emocijų trukmės.

³ Smulkiau apie tai, ką šie rodikliai reiškia ir kaip jie gaunami, žr.: Viliūnas ir kt., 1997; Pacevičius, 1998.

- 9–15. Skirtingo modalumo emocijų trukmė: džiaugsmo (D), pykčio (P), baimės (B), liūdesio (L), ramybės būsenų (R), pasibjaurėjimo (Pb.), kitų modalumų (Kt.).

16. Dešimties kasdienės veiklos rūšių trukmė: darbo, mokymosi, visuomeninės, savivietos, estetiškos, buitinės, bendravimo, dvasinės, „asmeninės“, kitų rūšių.

Asmenybės bruožai buvo įvertinami skaičiuojant individualius testinius ekstraversijos (E), intraversijos (I), neurotizmo (N) ir stabilumo (S) rodiklius. Palyginamajai analizei buvo sudarytos grupės iš 6–7 „ryškiausių“ asmenų, gavusių kraštutinius arba vidurinius įvertinimus pagal konkrečią asmenybės skalę, taip pat grupės „ryškiausių“ asmenų, gavusių aukštus arba žemus įvertinimus pagal abu matmenis.

Statistinė duomenų analizė buvo atliekama taikant koreliacinį metodą – Spearmeno ranginės koreliacijos koeficientą ir *modifikuotą* Stjudento t kriterijų – palyginamajai asmenybės tipų analizei. Pastarasis priskiriamas prie neparametrinių kriterijų ir, taikant jį mažoms imtims, jo skiriamoji galia iš esmės nesiskiria nuo nemodifikuoto Stjudento kriterijaus (Артемьева и Мартынов, 1975, с. 139).

Tyrimo rezultatai

Asmenybės bazinių bruožų ir emocijų parametru ryšio įvertinimas. Koreliacinės nagrinėjamų kintamųjų analizės duomenys pateikti 2-oje lentelėje.

Statistiškai reikšmingų koreliacijų tarp ekstraversijos ir emocionalumo⁴ rodiklių negauta.

⁴ Kaip minėta (žr. p. 4), emocionalumas (kaip bruožas) žymi *ilgalaikę* tendenciją išgyventi tam tikras emocijas (kaip būsenas). Turint omenyje šio tyrimo *ilgalaiškumo* specifiką, čia ir toliau emocijų bruožų ir emocijų būsenų arba emocijų (o kalbant apie atskirą individą – vyraujančių arba jam būdingų emocijų) sąvokas vartosime kaip lygiavertes. „Bruožas – tai būsenų visuma; asmuo, dažnai išgyvenantis nerimo būsenas, parodo, jog jam yra būdingas nerimastingumo bruožas“ (Eysenck, 1995, p. 41).

2 lentelė. Asmenybės bazinių bruožų ir emocionalumo rodiklių koreliacijos

Asmenybės matmenys	Emociniai rodikliai												
	VE	VEI	ES	TE	NE	Nt.E	IE	HL	D	P	B	L	R
Ekstraversija	0,10	0,03	0,04	0,15	-0,10	-0,12	0,04	-0,02	0,18	0,02	0,01	0,10	-0,21
Neurotizmas (nestabilumas)	-0,33**	0,22	-0,22	-0,35**	0,34**	0,15	0,24	-0,44	-0,53**	0,18	0,21	0,32**	0,21
Ekstraversija ir stabilumas	0,23	-0,14	0,16	0,34**	-0,25*	-0,20	-0,13	0,10	0,44**	-0,01	-0,15	-0,13	-0,32**
Ekstraversija ir nestabilumas	-0,23	0,21	-0,12	-0,25*	0,28*	0,06	0,30*	-0,31**	-0,37**	0,10	0,25**	0,34**	0,04
Introversija ir stabilumas	0,22	-0,16	0,10	0,27**	-0,25*	-0,10	-0,24	0,12	0,33**	-0,09	-0,25*	-0,28*	-0,04
Introversija ir nestabilumas	-0,27*	0,11	-0,14	-0,35**	0,30*	0,18	0,15	-0,27*	-0,49**	0,08	0,18	0,20	0,26*

*p < 0,05, ** p < 0,01

VE – „vidutinė emocija“, VEI – vidutinis emocijų intensyvumas, ES – emocinis stabilumas, TE – teigiamos emocijos, NE – neigiamos emocijos, Nt.E – „neutralios“ emocijos, IE – intensyvios emocijos, HL – „hedoninis lygis“, D – džiaugsmo modalumo emocijos, P – pykčio modalumo emocijos, B – baimės modalumo emocijos, L – liūdesio modalumo emocijos, R – ramybės būsenos

Galima nebent atkreipti dėmesį į kai kurias silpnas ryšių tendencijas ir koreliacijos koeficientų ženklą: tai silpni teigiami ryšiai su džiaugsmo modalumo emocijomis ($r = 0,18$), teigiamomis emocijomis apskritai ($r = 0,15$) ir neigiamas ryšys su ramybės būsenomis ($r = -0,21$). Su neigiamų emocijų modalumais – pykčiu, baime, liūdesiu – koreliacijos beveik nulinės.

Toks pats ir ryšių su apibendrintais emocinumo rodikliais: „vidutine emocija“, vidutiniu emocijų intensyvumu, emocinio gyvenimo stabilumu (r atitinkamai: 0,10; 0,03; 0,04), vaizdas. Ypač netikėta iš esmės nulinė koreliacija su „hedoninio lygio“ arba laimingumo rodikliu ($r = -0,02$), nes tai akivaizdžiai prieštarauja daugelio tyrimų rezultatams, kuriuose ekstraversija laikoma laimingumo sąlyga ar net sinonimu.

O su neurotizmo matmeniu gautos aukštos ir daugeliu atvejų statistiškai reikšmingos koreliacijos. Matome, jog N pirmiausia susijęs su polinkiu patirti neigiamas emocijas apskritai ($r = 0,34$, $p < 0,01$), intensyviai emocijas apskritai ($r = 0,24$, $p < 0,05$), baimės ($r = 0,21$) ir ypač liūdesio emocijas ($r = 0,32$, $p < 0,01$). Todėl logiška konstatuoti neigiamas N koreliacijas su „hedoniniu lygiu“ ($r = -0,44$, $p < 0,01$), džiaugsmo modalumo emocijomis ($r = -0,53$, $p < 0,01$) ir „vidutine emocija“ ($r = -0,33$, $p < 0,01$). 2-oje lentelėje pateikiamos E ir N matmenų kombinacijos koreliacinių ryšių su emociniais rodikliais nesustiprina kaip, remiantis daugeliu šaltinių, buvo galima tikėtis, tačiau bendros ryšių logikos nesuardo: E ir stabilumas, taip pat I ir stabilumas gana aukštai teigiamai koreliuoja su D emocijomis ir su teigiamomis emocijomis apskritai ($p < 0,01$), o E ir nestabilumas, taip pat I ir nestabilumas teigiamai koreliuoja su neigiamomis emocijomis ($p < 0,01$). Akivaizdu, kad šiuose asmenybės matmenų deriniuose, besisiejantčiuose su Galeno temperamentų tipais (Eysenck H. J. and Eysenck M. W.,

1985), lemiamą vaidmenį ryšių su emociniais parametrais glaudumui turi N matmuo.

Palyginamoji asmenybės bruožų ir tipų analizė. 3-oje lentelėje pateikiami asmenybės bruožų ir tipų palyginamosios analizės duomenys tarp grupių, sudarytų iš tiriamųjų, gavusių kraštinius arba vidurinius vieno arba abiejų matmenų įvertinimus.

Iš esmės 3-oje lentelėje pateikiami duomenys patvirtina koreliacinės analizės rezultatus. Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp ekstravertų ir introvertų negauta, išskyrus kiek didesnį pastarųjų polinkį į ramybės būsenas ($p < 0,05$). Pažvelgus į skirtumo koeficientų ženklą galima pastebėti silpną ekstravertų tendenciją patirti kiek daugiau tiek teigiamų, tiek neigiamų emocijų (žr. D, P, B rodiklius) ir tai atsispindi kituose emocionalumo rodikliuose: pavyzdžiui, ekstravertų VE kiek aukštesnė nei introvertų. Ryškiausi skirtumai gauti tarp tiriamųjų, patekusių į du kraštinius N skalės polius: emociškai stabilūs, palyginti su nestabiliais, linkę patirti gerokai daugiau teigiamų emocijų ($p < 0,001$), tarp jų džiaugsmo ($p < 0,01$), mažiau neigiamų, tarp jų pykčio, baimės (visais atvejais $p < 0,01$), liūdesio ($p < 0,05$), jų vidutinis emocijų lygis (VE) ir „hedoninis lygis“ (HL) gerokai viršija emociškai nestabilių. Skirtumai N skalėje greičiausiai lemia ir skirtumus lyginamosiose porose, kuriose figūruoja ir E matmuo: tokiu atveju emociniai skirtumai priklauso nuo to, kuriam N matmens poliui yra atstovaujama šioje poroje. Pavyzdžiui, labai įdomu tai, jog, palyginti su emociškai stabiliais, ekstravertai patiria daugiau neigiamų emocijų, tarp jų daugiau pykčio ir liūdesio (visais atvejais $p < 0,05$). Panašų vaizdą matome ir poroje „introvertai-stabilūs“: pirmieji labiau linkę į neigiamas ir ypač pykčio emocijas (abiem atvejais $p < 0,05$).

Ekstraversijos matmens įtaka kiek ryškiau pasireiškia lyginant stabilius ekstravertus su stabiliais introvertais ir nestabilius ekstravertus su

3 lentelė. Asmenybės tipų palyginamieji duomenys pagal emocinius rodiklius

Asmenybės tipai	Emociniai rodikliai													R
	VE	VEI	ES	TE	NE	Nt.	IE	HL	D	P	B	L		
I-E	-0,303	-0,153	-0,051	-0,271	0,104	0,106	-0,173	-0,153	-0,329	-0,227	-0,230	-0,070	0,615*	
I-NS	1,179**	0,239	-0,309	1,275***	-0,349	-0,428	0,135	0,838**	1,305**	-0,360	-1,008**	-0,079	-0,181	
I-S	-0,488	0,184	-0,397	-0,269	0,630*	-0,272	0,319	-0,573*	-0,472	0,525*	0,101	0,449	-0,138	
E-NS	1,273***	0,520*	-0,358	1,557***	-0,482	0,561*	0,321	1,043**	1,057**	-0,117	-0,701*	0,008	-0,510*	
E-S	-0,266	0,503*	-0,504*	-0,058	0,583*	-0,415	0,576*	-0,540*	-0,126	0,643*	0,261	0,559*	-0,616*	
NS-S	-2,355***	-0,105	-0,029	-1,219***	1,004**	0,209	0,149	-0,717*	-1,110**	0,773**	2,421***	0,728*	0,076	
SE-NSE	0,502*	-0,166	0,261	0,397	-0,787**	0,097	-0,101	0,547*	0,910**	-0,800**	-0,230	0,530*	-0,379	
SE-NSI	2,667***	0,496*	0,022	1,687***	-1,362***	-0,293	0,179	0,738*	1,333***	-0,355	-0,638*	-0,758*	-0,229	
SE-SI	0,950**	0,714*	-0,138	0,829**	-0,391	-0,381	0,852**	0,467	0,668*	-0,222	0,066	0,108	-0,494*	
NSE-NSI	1,804***	0,368	-0,257	0,633*	-0,545*	-0,378	0,182	0,788**	0,112	0,070	-0,258	-0,068	0,178	
NSE-SI	0,111	0,475	-0,325	0,059	0,514*	-0,474	0,447	-0,267	-0,497*	0,239	0,286	0,679*	-0,045	
NSI-SI	1,583***	0,182	-0,162	-1,146**	1,174**	-0,039	0,359	-1,110**	-0,846**	0,107	0,743*	0,989**	-0,257	
V-I	0,318	0,128	-0,113	0,122	-0,171	0,096	0,141	0,185	0,471	-0,056	0,250	-0,047	-0,173	
V-E	0,091	-0,010	-0,212	0,165	-0,072	0,236	-0,009	0,042	0,056	-0,257	0,000	-0,123	0,210	
V-NS	1,606***	0,443	-0,484	1,495***	-0,555*	-0,414	0,268	0,990**	1,277***	-0,381	-0,752*	-0,147	-0,249	
V-S	0,135	0,413	-0,632*	-0,188	0,524*	-0,224	0,463	-0,523	0,087	0,409	0,278	0,419	-0,241	
V-SE	-0,387	0,013	-0,357	-0,538*	0,415	0,124	0,037	-0,406	-0,337	0,058	0,241	0,232	0,099	
V-NSE	0,136	-0,121	-0,024	0,062	-0,360	0,223	-0,058	0,310	0,635*	-0,624*	-0,086	-0,249	-0,200	
V-NSI	3,217***	0,330	-0,356	1,170**	-0,910**	-0,191	0,155	0,925**	0,974**	-0,291	-0,473	-0,371	0,069	
V-SI	0,318	0,479	-0,422	0,219	0,091	-0,269	0,525	0,093	0,278	-0,166	0,344	0,345	-0,263	

* p < 0,05; ** p < 0,01; *** p < 0,001

Ženklas „-“ reiškia, kad antruoju palyginamojoje poroje pažymėto asmenybės tipo emocinio rodiklio vidurkis yra didesnis, ir atvirkščiai.

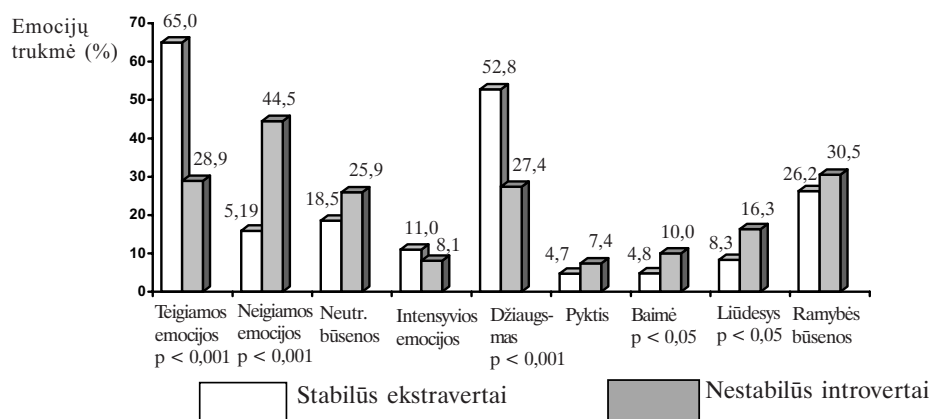
I – introvertai, E – ekstravertai, NS – nestabilūs, SE – stabilūs ekstravertai, SI – stabilūs introvertai, NSI – nestabilūs introvertai, V – „viduriniai“

nestabiliais introvertais: ekstravertų (tiek stabilų, tiek nestabilų), palyginti su introvertais, aukštesni teigiamų ir žemesni neigiamų emocijų rodikliai. Kaip ir buvo galima tikėtis, didžiausi skirtumai išryškėjo tarp nestabilių introvertų ir stabilų ekstravertų, nors kai kuriais atvejais skirtumai tarp šių tipų tik kiek stipriau pakartoja skirtumus tarp emociškai nestabilių ir stabilų.

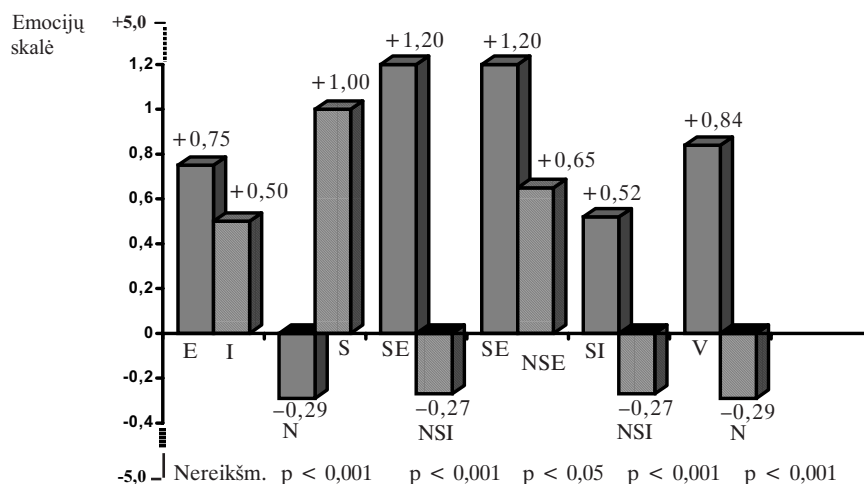
Tarp grupės „vidurinių“ (esančių arčiausiai

abiejų matmenų ašių susikirtimo taško) ir introvertų bei ekstravertų statistiškai reikšmingų skirtumų negauta. O pagal N matmenį skirtumai gana ryškūs: „vidurinių“ laimingumo rodikliai aukštesni nei nestabilių asmenų, bet žemesni nei stabilų.

Iš 1 ir 2 pav. pateikiamų diagramų galima vaizdžiai įsitikinti įvairių asmenybės tipų emocionalumo skirtumais.

1 pav. Kasdienių emocijų ženklas ir modalumas: stabilų ekstravertų ir nestabilių introvertų palyginimas

E – ekstravertai, I – introvertai, NS – nestabilūs, S – stabilūs, SE – stabilūs ekstravertai, NSI – nestabilūs introvertai, NSE – nestabilūs ekstravertai, SI – stabilūs introvertai, V – „viduriniai“

2 pav. Vidutinis kasdienių emocijų lygis („vidutinė emocija“): skirtingų asmenybės tipų palyginimas

Asmenybės bruožų ir emocijų ryšio priklausomybės nuo kasdienės veiklos pobūdžio įvertinimas. Kaip jau minėta teorinėje dalyje, daugelis autorių emocinius asmenybės tipų skirtumus linkę aiškinti žmonių aktyvumu renkantis kasdienės veiklas, kurios potencialiai gali sukelti pageidaujamas emocijas. Kartais tokia veikla kaip bendravimas vadinama „ekstravertine“, o buitinė, asmeninė – „introvertiška“ (Viliūnas ir kt., 1997). Šioje tyrimo dalyje keliamas tikslas įsitikinti, kiek kasdienės veiklos pobūdis veikia emocijas, patiriamas skirtingo asmenybės tipo žmonių. 4-oje lentelėje pateikiami koreliaciniai duomenys tarp dviejų superbruožų – E ir N – ir emociinių išgyvenimų modalumų, patiriamų įvairiose kasdienėse veiklose, taip pat jų trukmės.

Pirmiausia į akis krinta tai, kad koreliacijos tarp neurotizmo ir D emocijų visose veiklose yra neigiamos, o keturiose iš jų (darbas, estetinė, buitinė, bendravimo) yra aukštos ir statistiškai reikšmingos. Su neigiamomis emocijomis neurotizmas koreliuoja silpnai ir teigiamai visose veiklose, išskyrus darbinę ir estetinę, kuriose koreliacijos silpnos ir neigiamos.

Tarp ekstraversijos ir emocijų, kad ir kokia būtų veiklos rūšis, reikšmingų koreliacijų negauta, išskyrus teigiamą ryšį su D emocijomis estetinėje veikloje ($p < 0,05$), tačiau dažniausiai matomas neigiamas koreliacijų ženklas su neigiamomis (pykčio, baimės, liūdesio, pasibjaurėjimo) emocijomis rodo, kad ekstravertai linkę patirti mažiau neigiamų emocijų, ir tai ne itin priklauso nuo veiklos pobūdžio. Veiklos, preliminariai išskirtos kaip „ekstravertiškos“ (bendravimas, visuomeninė) ir „introvertiškos“ (dvasinė, „asmeninė“), emociinių skirtumų neatskleidė: E nekoreliuoja su D emocijomis bendravimo veikloje, o visuomeninėje netgi šiek tiek koreliuoja neigiamai ($-0,12$). Nepasitvirtino prielaida, jog ekstravertai bendravimui linkę skirti

daugiau laiko. Introvertai nepatiria daugiau teigiamų emocijų „dvasinėje“ ir „asmeninėje“ veiklose, o pastarojoje su D emocijomis koreliuoja netgi neigiamai ($-0,20$).

5-oje ir 6-oje lentelėse pateikiami introvertų bei ekstravertų ir nestabilių bei stabilų tipų procentiniai emocijų ir veiklų trukmės skirtumai. Kaip matome, kiek ryškesni skirtumai pirmoje poroje yra tik darbinėje veikloje ir patiriant R būsenas keturiose kitose veiklose. Pastarasis faktas rodo, kad ekstravertai apskritai linkę vengti ramybės būsenų, kitaip nei introvertai. Didžiausi skirtumai, kaip ir tikėtasi, gauti tarp nestabilių ir stabilų tipų (6-a lentelė). Pastarieji beveik visose veiklose patiria daugiau D emocijų, o nestabilūs paprastai daugiau neigiamų (pykčio, baimės, liūdesio) emocijų. Ypač ryškūs skirtumai bendravimo ir dvasinėje veiklose.

Analizuojant atskirų veiklų „emocinius profilius“, įdomu atkreipti dėmesį į estetinę veiklą: neurotizmas neigiamai koreliuoja su šios veiklos trukme ($p < 0,05$), taip pat su joje patiriamų emocijų trukme: tiek teigiamų (su D emocijomis $r = -0,39$, $p < 0,01$), tiek neigiamų (su Pb. emocijomis $r = -0,33$, $p < 0,05$), o su P, B, L emocijomis galima išvelgti aiškias neigiamų ryšių tendencijas (4-a ir 6-a lentelės). E su estetinės veiklos D emocijomis koreliuoja teigiamai ($p < 0,05$). Visa tai rodo, kad emociškai stabilūs, taip pat ekstravertai yra labiau linkę į estetinę veiklą ir joje patiria daugiau tiek neigiamų, tiek teigiamų emocijų. Dvasinėje veikloje, kaip ir tikėtasi, nestabilūs patiria gerokai mažiau teigiamų (su D emocijomis $p < 0,05$) ir kur kas daugiau pykčio, baimės, liūdesio emocijų (visais atvejais $p < 0,05$). Bendravimo veikloje, kaip jau minėta, skirtumų tarp E ir I nerasta, o stabilūs joje patiria daugiau tiek teigiamų D, tiek neigiamų P, B, L emocijų nei nestabilūs (visais atvejais $p < 0,05$), nors laiko tam abu tipai skiria

4 lentelė. Koreliacijos tarp asmenybės bruožų ir emocijų, patiriamų atliekant kasdienę konkrečių rūšių veiklą

Asmenybės bruožai		KASDIENĖ VEIKLA IR EMOCIJŲ MODALUMAS																														
		Darbas									Mokymasis																					
		D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T							
Ekstraversija	0,18	-0,04	0,14	0,10	0,10	0,09	0,08	0,08	-0,08	-0,16	-0,04	0,08	-0,13	-0,01	-0,09	-0,10	-0,27*	-0,10	-0,06	-0,08	-0,12	0,18	0,08	-0,18	-0,21	0,05	0,16	0,17	0,26	0,05	0,24	0,14
Neurotizmas	-0,10	0,04	0,15	0,11	0,05	0,05	0,09	0,05	-0,25	0,01	0,18	0,05	0,07	-0,09	0,26	-0,11	-0,10	0,04	0,15	0,05	0,05	0,09	0,05	-0,25	0,01	0,18	0,05	0,07	-0,09	0,26	-0,11	

Asmenybės bruožai		Visuomeninė									Savišvieta																				
		D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T						
		Ekstraversija	-0,12	-0,10	-0,06	-0,14	-0,22	-0,20	-0,08	-0,15	0,05	0,10	-0,02	0,08	-0,10	0,02	-0,15	-0,04	-0,10	0,05	0,10	0,08	0,17	0,18	0,01	0,07	-0,01	0,07	-0,01	0,09	0,02
Neurotizmas	-0,10	0,04	0,15	0,11	0,05	0,05	0,09	0,05	-0,25	0,01	0,18	0,05	0,07	-0,09	0,26	-0,11	-0,10	0,04	0,15	0,05	0,05	0,09	0,05	-0,25	0,01	0,18	0,05	0,07	-0,09	0,26	-0,11

Asmenybės bruožai		Estetinė									Buitinė																					
		D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T							
		Ekstraversija	0,27*	0,11	-0,12	-0,03	0,00	0,11	0,07	0,20	0,14	0,04	0,08	0,17	-0,18	-0,01	0,07	-0,04	0,27*	0,11	-0,12	-0,03	0,00	0,11	0,07	0,20	0,14	0,04	0,08	0,17	-0,18	-0,01
Neurotizmas	-0,39**	-0,12	-0,19	-0,18	0,01	-0,33*	-0,12	-0,32*	-0,46**	0,09	0,03	0,13	0,02	-0,20	0,01	-0,13	-0,39**	-0,12	-0,19	-0,18	0,01	-0,33*	-0,12	-0,32*	-0,46**	0,09	0,03	0,13	0,02	-0,20	0,01	-0,13

Asmenybės bruožai		Bendravimo									Dvasinė																					
		D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T							
		Ekstraversija	0,08	0,14	0,00	0,09	-0,03	0,18	-0,01	0,06	0,06	-0,16	-0,11	-0,03	0,01	-0,17	-0,01	-0,07	0,08	0,14	0,00	0,09	-0,03	0,18	-0,01	0,06	0,06	-0,16	-0,11	-0,03	0,01	-0,17
Neurotizmas	-0,32*	0,06	0,00	0,03	0,03	-0,05	-0,02	-0,15	-0,11	0,10	0,32*	0,20	-0,08	-0,24	0,19	0,10	-0,32*	0,06	0,00	0,03	0,03	-0,05	-0,02	-0,15	-0,11	0,10	0,32*	0,20	-0,08	-0,24	0,19	0,10

Asmenybės bruožai		„Asmeninė“									Kitos rūšys																					
		D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T	D	P	B	L	R	Pb.	Kt.	T							
		Ekstraversija	0,20	-0,09	0,22	0,13	0,14	0,02	0,01	0,18	0,16	0,04	0,10	0,01	0,04	0,09	0,17	0,14	-0,24	-0,09	0,22	0,13	0,14	0,02	0,01	0,18	0,16	0,04	0,10	0,01	0,04	0,09
Neurotizmas	-0,24	0,14	0,00	-0,25	0,03	-0,09	0,19	-0,15	0,03	0,13	0,04	0,17	0,00	0,13	0,19	0,04	-0,24	-0,09	0,22	0,13	0,14	0,02	0,01	0,18	0,16	0,04	0,10	0,01	0,04	0,09	0,17	0,14

* p < 0,05; ** p < 0,01

D – džiaugsmas, P – pyktis, B – baimė, L – liūdesys, R – ramybė, Pb. – pasibjaurėjimas, Kt. – kiti modalumai, T – veiklos trukmė

5 lentelė. Asmenybės tipai ir kasdienių emocijų trukmė (%): ekstravertų ir introvertų palyginimas

Emocijų modalumai	Asmenybės tipai	KASDIENĖS VEIKLOS RŪŠYS										
		Darbas	Mokymasis	Visuomeninė	Savišvieta	Estetinė	Buitinė	Bendrašvimo	Dvasinė	„Asmeninė“	Kitos rūšys	
Džiaugsmas	Introvertai	19,6	23,4	43,9	47,3	77,1	24,5	52,9	31,6	41,5	0,0	
	Ekstravertai	43,3	32,9	21,3	42,3	67,7	32,3	57,7	31,5	42,8	37,1	
Pyktis	Introvertai	2,6	3,4	2,1	3,8	1,3	7,0	7,7	5,5	9,8	33,3	
	Ekstravertai	4,8	9,5	10,4	5,4	3,9	6,7	8,9	5,9	5,1	5,7	
Baimė	Introvertai	0,0	5,1	3,3	2,3	0,3	5,6	5,0	18,5	3,6	0,0	
	Ekstravertai	2,4	6,8	25,0	4,9	1,6	8,2	4,9	5,0	3,2	9,7	
Lūdesys	Introvertai	27,3	15,3	15,1	4,9	3,6	10,6	10,8	24,3	9,9	0,0	
	Ekstravertai	6,9	20,6	13,9	7,9	7,2	13,5	10,5	27,5	6,6	8,4	
Ramybė	Introvertai	47,0	46,3	27,1	40,6	16,4	45,1	18,1	13,0	26,1	0,0	
	Ekstravertai	14,0	25,8	9,3	36,4	16,0	34,0	12,6	19,8	40,5	32,5	
Pasibjaurėjimas	Introvertai	2,4	4,5	3,1	0,3	0,5	4,9	1,9	1,9	4,1	33,3	
	Ekstravertai	2,7	2,0	0,0	1,4	1,8	2,1	1,8	1,5	0,4	0,6	
Kiti modalumai	Introvertai	2,2	2,0	5,3	0,8	0,8	2,0	3,7	5,2	5,0	0,0	
	Ekstravertai	0,6	2,5	19,8	1,6	1,8	3,3	3,1	5,9	1,3	5,8	
Veiklos trukmė (%)	Introvertai	2,6	25,9	2,3	5,5	8,7	23,3	23,8	3,2	4,4	0,5	
	Ekstravertai	3,2	15,5	1,7	5,9	10,6	23,1	29,3	4,5	2,7	2,9	

Pastabos: 1. Paryškintų duomenų skirtumas statistiškai reikšmingas esant $p < 0,05$;

2. „0,0“ lentelės lange reiškia, kad tiriamieji tyrimo laikotarpiu neužsiėmė atitinkama veikla arba nepatyrė atitinkamų emocijų

6 lentelė. Asmenybės tipai ir kasdienių emocijų trukmė (%): emociškai nestabilių ir stabilių tipų palyginimas

Emocijų modalumai	Asmenybės tipai	KASDIENĖS VEIKLOS RŪŠYS										
		Darbas	Mokymasis	Visuomeninė	Savišvieta	Estetinė	Buitinė	Bendravimo	Dvasinė	„Asmeninė“	Kitos rūšys	
Džiaugsmas	Nestabilūs	20,4	10,9	31,8	33,2	56,8	11,7	40,6	18,1	44,4	28,9	
	Stabilūs	42,9	45,5	0,0	50,3	77,9	28,3	62,8	37,1	91,5	67,9	
Pyktis	Nestabilūs	8,2	6,0	13,8	5,7	2,6	6,3	9,6	7,8	10,5	6,0	
	Stabilūs	1,8	0,9	0,0	5,9	2,6	4,1	4,3	3,7	2,3	0,6	
Baimė	Nestabilūs	7,4	12,3	9,4	11,8	5,8	9,8	7,4	25,2	5,9	17,3	
	Stabilūs	0,8	5,3	0,0	0,6	0,9	7,0	2,3	6,1	0,6	5,8	
Lūdesys	Nestabilūs	10,6	11,2	19,9	8,8	10,3	13,4	10,1	34,7	6,8	22,2	
	Stabilūs	2,6	2,7	0,0	0,8	2,2	6,3	4,6	16,7	1,3	5,5	
Ramybė	Nestabilūs	49,2	50,5	21,1	36,8	20,3	55,1	23,5	4,8	30,2	21,5	
	Stabilūs	51,0	39,4	0,0	27,0	12,4	52,6	20,2	34,3	1,6	16,4	
Pasibjaurėjimas	Nestabilūs	0,8	5,6	3,8	1,0	0,2	1,5	2,6	1,4	0,0	0,0	
	Stabilūs	0,4	1,3	0,0	2,2	1,2	0,1	1,1	0,7	1,6	2,0	
Kiti modalumai	Nestabilūs	3,4	4,0	0,0	2,6	2,7	2,0	4,4	7,8	2,4	0,8	
	Stabilūs	0,4	1,6	0,0	3,2	2,4	0,7	4,6	1,4	1,4	1,6	
Veiklos trukmė (%)	Nestabilūs	12,6	26,5	0,7	4,0	8,4	27,0	21,5	8,2	2,5	0,8	
	Stabilūs	11,5	12,8	0,0	4,4	16,3	28,2	21,0	4,7	4,3	2,7	

Pastabos: 1. Paryškintų duomenų skirtumas statistiškai reikšmingas esant $p < 0,05$;

2. „0,0“ lentelės lange reiškia, kad tiriamieji tyrimo laikotarpiu neužsėmė atitinkama veikla arba nepatyrė atitinkamų emocijų

beveik vienodai (21,0 proc. ir 21,5 proc.). Mokyamosi veiklai (primename, tiriamųjų imtis – studentai) nestabilūs skiria dvigubai daugiau laiko nei stabilūs ($p < 0,05$) ir gerokai daugiau juose patiria tiek D emocijų, tiek neigiamų P ir B emocijų (visais atvejais $p < 0,05$). Panašūs šių tipų ir emocijiniai bei savišvietos rodikliai.

Apibendrinant šioje rezultatų dalyje pateiktus faktus galima pasakyti, kad pastangos analizuoti asmenybės bruožų ir emocijų ryšį diferencijuotai pagal kasdienės veiklos rūšis esminių dėsnų neatskleidė, o tik patvirtino bendras ryšių tendencijas, gautas analizuojant pirmoje tyrimo dalyje gautus rezultatus.

Rezultatų aptarimas

Mūsų tyrime taikytas emocijų ilgalaikio chronologinio registravimo metodas užtikrino aukštą gautų rezultatų patikimumą, palyginti su analogiškais tyrimais, atliktais naudojant trumpalaikes apklausas, bet kartu apribojo tiriamųjų imtį, nes šiam tyrimui reikia aukštos tiriamųjų motyvacijos, pareiškimo ir kruopštumo. Todėl į gautus rezultatus reikėtų žvelgti kaip į papildomą faktologiją, padedančią geriau suprasti asmenybės ir emocijų santykio problemą. Pirmiausia akcentuosime, jog mūsų tyrimas nepatvirtino nusistovėjusios nuomonės, jog ekstraversija – tai bruožas, formuojantis predispoziciją teigiamoms emocijoms. Tyrimas neatskleidė jokių statistiškai reikšmingų ekstraversijos bruožo koreliacijų nei su emocijų modaliniais, nei su dinaminiais parametrais, nei su svarbiais išvestiniais rodikliais, kaip antai „vidutinė emocija“, „vidutinis emocijų intensyvumas“, „emocinio gyvenimo stabilumas“, „hedoninis lygis“. Lyginamoji ekstravertų ir introvertų analizė atskleidė tik kai kuriuos statistiškai nereikšmingus skirtumus, rodančius šiojių tokių ekstravertų polinkį

į teigiamas emocijas. Pažymėtina faktiškai nulinė koreliacija ($r = 0,02$) su „hedoniniu lygiu“, kuri griauja nusistovėjusią nuostatą, kad ekstravertai – „laimingiausi“ žmonės. Šie faktai nėra visai nauji ar netikėti. Anksčiau minėtas G. Matthews (1997), kelių išsamių studijų ekstraversijos tema autorius, nelinkęs ekstraversijos tiesiogiai sieti su predispozicija teigiamoms emocijoms ir, remdamasis paties pasiūlyta kognityvine – adaptacine paradigma, teigia, jog emocijos, kad ir koks būtų jų ženklas, ekstravertams yra tik viena sąlygų efektyviai prisitaikyti prie greit kintančios informacinės aplinkos. Panašūs rezultatai gauti ir D. G. Williamso (1990) tyrimuose, kurie, kaip ir mūsų gauti rezultatai, atskleidė tik silpnas ryšius su teigiama nuotaika (emocijomis) tendencijas. Taigi galima daryti išvadą, kad ekstravertiški asmenys nėra orientuoti tik į teigiamų išgyvenimų paieškas: jų aktyvumas, ypač socialinis, yra lydimas įvairaus ženklo ir modalumo emocijų, bet aukštesni adaptaciniai sugebėjimai padeda jiems sėkmingai susitvarkyti su nesėkmėmis ir pralaimėjimais, nesumažėjant jų aktyvumui (G. Matthew, 1997).

Skirtingai nuo ekstraversijos bruožo, tyrime gauti neurotizmo ir emocijų ryšiai neprieštarauja tradicinei šių kintamųjų santykių traktuotei: koreliacinė ir palyginamoji analizė atskleidė akivaizdžią emociškai nestabilių asmenų predispoziciją neigiamoms emocijoms, neigiamą koreliaciją su džiaugsmo modalumo emocijomis ir saikingai išreikštą tendenciją stiprioms emocijoms. Visa tai atsispindi žemuose „vidutinės emocijos“ ir „hedoninio lygio“ rodikliuose ir tai reiškia, kad neurotizmas – akivaizdi pastovaus nelaimingumo jausmo prielaida. Ir atvirkščiai, emocinis stabilumas siejasi su aukštais teigiamų emocijų ir laimingumo rodikliais. Ši stabilumo bruožo įtaka išryškėja analizuojant jį kartu su E ir I: stabilūs ekstravertai taip pat kaip ir stabilūs in-

trovertai rodo aukštus „hedoninius“ rodiklius. Ir atvirkščiai, nestabilių – tiek ekstravertų, tiek introvertų – šie rodikliai yra žemi.

V. Viliūno parengtas emocinio gyvenimo stabilumo (ES) rodiklis (Viliūnas ir kt., 1997), integruojantis emocijų ženklo ir intensyvumo parametrus ir atspindintis emocinio gyvenimo dinamiskumą (arba emocijų svyravimo amplitudės dydį nuo stiprių teigiamų iki stiprių neigiamų), nekoreliuoja nei su asmenybės superbruožais, nei su jų deriniais, nors gerai žinomi duomenys teigia, jog nestabilūs ekstravertai (cholerikai) pasižymi didžiausia nuotaikų kaita, o stabilūs introvertai (flegmatikai) – mažiausia (Eysenck H. J. and Eysenck M. W., 1985). Mūsų tyrimo rezultatai šito nepatvirtino. Beje, tai nebuvo patvirtinta ir kai kuriuose kituose darbuose: I. Kardumo (1999) tyrime nuotaikų kaitos rodiklis nekoreliavo nė su vienu H. J. Eysencko E, N, P matmeniu. C. McConnvill ir C. Cooperis (1999) teigia, jog „Galeno tipai (...) nėra geri nuotaikų kaitos prediktoriai“ (p. 68). Kita vertus, reikėtų atkreipti dėmesį į tai, jog mūsų tyrime emocinio stabilumo (ES) rodiklis stipriai koreliuoja su intensyvių emocijų (IE) rodikliu ($r = -0,78$), kuris žymi tendenciją stipriausioms emocijoms (emocijų ženklo ir intensyvumo skalėje tai atitinka ± 4 ; ± 5 balus). Taip yra todėl, kad ES rodiklis neatspindi emocijų kaitos dažnio, o įvertina tik bendrą skirtingo ženklo ir intensyvumo emocijų trukmę ir „nuotolį“ nuo „vidutinės emocijos“. Šiame kontekste ES ir IE rodiklius galima traktuoti kaip vienas kitą papildančius. Ši aplinkybė taip pat galėjo iš dalies nulemti silpnas emocijų kaitos ir asmenybės bruožų koreliacijas, nes su intensyvumo rodikliais koreliacijos nėra stiprios. Jei pažvelgtume į IE koreliacijas su asmenybės bruožais, matytume, jog aukščiausios yra su nestabiliais ekstravertais ($r = 0,30$, $p < 0,05$). Šis faktas, taip

pat neigiama stabilių introvertų koreliacija su intensyvių emocijų trukme ($p < 0,05$) netiesiogiai patvirtina H. J. Eysencko duomenis apie asmenybės tipų ir emocijų kaitos santykį.

E. Dienerio ir kt. autorių darbai, teigiantys, jog skirtingo asmenybės tipo asmenys renkasi tokias veiklas, kurios labiausiai atitinka jų emocinį kryptingumą, paskatino mus atlikti tyrimą, kurio tikslas buvo įsitikinti, kokias ir kiek emocijų patiria asmenys, priskiriami skirtingiems asmenybės tipams, skirtingose veiklose. Kaip rodo tyrimo rezultatai, hipotezė, teigianti, jog asmenybės bruožų ir emocijų būsenų ryšiai turi įtakos kasdienės veiklos pobūdis, iš esmės nepatvirtino: ekstravertų ir introvertų emocijoms veiklos pobūdis kiek nors reikšmingos įtakos nedaro, o dideli emociniai skirtumai tarp emociškai stabilių ir nestabilių dėsningai kartojasi beveik visose kasdienės veiklos rūšyse. Kitaip sakant, nestabilūs randa galimybę bet kokioje veikloje išgyventi neigiamas ir stiprias emocijas, o stabilūs bet kurioje veikloje pavyksta minimizuoti neigiamų išgyvenimų trukmę ir stiprumą. Visa tai rodo, kad kasdienės veiklos pobūdis (kasdienės situacijos) neturi reikšmingos įtakos asmenybės tipams būdingam emocijų išgyvenimų „repertuarui“, arba, vaizdžiai kalbant, „nervininkas“ visur suras progą pasinervinti, piktas – susierzinti, o laimingas – pasidžiaugti. Kitaip tariant, kasdienė veikla ne tiek formuoja, kiek aktualizuoja asmenybei būdingas emocinio reagavimo formas, kartu išryškindama tipiškus asmenybės bruožus.

Išvados

1. Tyrimas, atliktas taikant kasdienių emocijų chronologinio registravimo metodą, nepatvirtino tradicinės nuostatos, kad ekstraversija – teigiamų emocijų prediktorius: negauta jokių sta-

tistiškai reikšmingų korelacijų tarp šio bruožo ir kasdienių emocijų rodiklių. Palyginamoji ekstravertų ir introvertų analizė atskleidė tik nedidelius šių tipų emocinius skirtumus, nulemtus tiek stipresnės ekstravertų tendencijos teigiamoms emocijoms.

2. Didžiausi emociniai skirtumai išryškėjo neurotizmo matmeniu: nestabilūs asmenys linkę patirti kur kas daugiau neigiamų ir stiprių emocijų, o emociškai stabilūs – gerokai daugiau teigiamų ir mažiau neigiamų emocijų. Dar daugiau ir didesnių skirtumų gauta tarp stabilų ekstravertų ir nestabilių introvertų. Pirmųjų „laimingumo“ rodikliai kur kas aukštesni nei pastarųjų.

3. Originalus (mūsų ankstesniuose tyrimuose paruoštas) „emocinio stabilumo“ rodiklis as-

menybių tipų, kaip buvo tikėtasi, nediferenciuoja, ir tai neatitinka tradicinio požiūrio (Eysenck, 1985) į skirtingiems asmenybės tipams būdingus emocijų (nuotaikų) kaitos (emocijų ženklo ir intensyvumo skalėje) skirtumus.

4. Nepasitvirtino kitų autorių (Diener et al., 1995) argumentuota prielaida, jog skirtingiems asmenybės tipams priklausančių žmonių emocijos iš dalies yra nulemtos kasdienės veiklos pobūdžio ir joms skiriamo laiko: koreliacijos tarp dviejų asmenybės superfaktorių ir emocijų, patiriamų atliekant įvairių rūšių kasdienę veiklą, yra žemos ir statistiškai nereikšmingos. Taigi kasdienė veikla iš esmės ne tiek daro įtaką, kiek aktualizuoja emocinio reagavimo formas, būdingas konkrečiam asmenybės tipui.

LITERATŪRA

Ashton M., Lee K. A defence of the lexical approach to the study of personality structure // *European Journal of Personality*. 2005, vol. 19, p. 5–24.

Berenbaum H., Fujita F., Pfennig J. Consistency, specificity and correlates of negative emotions // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, vol. 68 (2), p. 342–352.

Block J. A contrarian view of the five – factor model of personality description // *Psychological Bulletin*. 1995, vol. 17, p. 187–215.

Block J. Studies in the phenomenology of emotions // *Journal of Abnormal and Social Psychology*. 1957, vol. 54, p. 358–363.

Costa P., McCrae R. Influence of extraversion and neuroticism on subjective well-being: happy and unhappy people // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1980, vol. 38, p. 668–678.

Costa P., McCrae R. NEO-PI-R: Revised personality inventory. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, 1992a.

Costa P., McCrae R. Four ways five factors are basic // *Personality and Individual Differences*. 1992b, vol. 13, p. 653–665.

David J. P., Green P. J., Martin R., Suls J. Differential roles of neuroticism, extraversion and event

desirability for mood in daily life: An integrative model of top-down and bottom-up influences // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1997, vol. 73, p. 149–159.

De Raad B. The big five personality factors. Göttingen: Hogrefe and Huber, 2000.

De Raad B., Kokkonen M. Traits and emotions: A review of their structure and management // *European Journal of Personality*. 2000, vol. 14, p. 477–496.

Diener E., Smith H., Fujita F. The personality structure of affect // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995, vol. 69 (1), p. 47–66.

Eysenck H. J. The biological basis of personality. Springfield, IL: Charles C. Thomas, 1967.

Eysenck H. J., Eysenck M. W. Personality and individual differences. New York: Plenum Press, 1985.

Eysenck H. J. Trait theories of personality // *Individual Differences and Personality*. Eds. S. E. Hampson, A. M. Colman. London, New York: Longman press, 1995, p. 40–58.

Emmond R., Diener E. Influence of impulsivity and sociability on subjective well-being // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1986, vol. 50, p. 1211–1215.

- Goldberg L. R. An alternative description of personality: The big-five factor structure // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1990, vol. 59, p. 1216–1229.
- Gomez R., Gomez A., Cooper A. Neuroticism and extraversion as predictors of negative and positive emotional information processing: Comparing Eysenck's, Gray's and Newman's theories // *European Journal of Personality*. 2002, vol. 16, p. 333–350.
- Gray J. Perspectives on anxiety and impulsivity: A commentary // *Journal of Research in Personality*. 1987, vol. 21, p. 493–509.
- Hendriks J., Hofstee W., De Raad B. FFPI. The five-factor personality inventory. Swets: Lisse, 1999.
- Hotard S. R., McFatter R. M., McWhirter R. M., Stegall M.E. Interactive effects of extraversion, neuroticism and social relationships on subjective well-being // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989, vol. 2, p. 321–331.
- Izard C., Libero D., Putnam P., Haynes O. Stability of emotion experiences and their relations to trait of personality // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993, vol. 64, p. 847–860.
- Kardum I. Affect intensity and frequency: Their relation to mean level and variability of positive and negative affect and Eysenck's personality traits // *Personality and Individual Differences*. 1999, vol. 26 (1), p. 33–47.
- Larsen R. J., Ketelaar T. Personality and susceptibility to positive and negative emotional state // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1991, vol. 61, p. 132–140.
- Lucas R., Baird B. Extraversion and emotional reactivity // *Journal of Personality and Social Psychology*. 2004, vol. 86 (3), p. 473–485.
- Matthews G. Extraversion and emotions: A cognitive-adaptive perspective // 9th European Conference on Personality. Conference Abstracts. University of Surrey, 1998, p. 36–37.
- Matthews G. Extraversion, emotion and performance: A cognitive-adaptive model // G. Matthews (Ed.). *Cognitive Science Perspectives on Personality and Emotions*. Amsterdam: Elsevier Science B. V., 1997. P. 5–40.
- McConville C., Cooper C. Personality correlates of variable moods // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1999, vol. 26 (1), p. 65–78.
- McFatter R. M. Interactions in predicting mood from extraversion and neuroticism // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1994, vol. 66 (3), p. 570–578.
- McCrae R., Costa P. Adding liebe und arbeit: The full five-factor model and well-being // *Personality and Social Psychology Bulletin*. 1991, vol. 17, p. 227–232.
- Moutafi J., Furnham A., Crump J. Demographic and personality predictors of intelligence: A study using the neo personality inventory and the Myers-Briggs type indicator // *European Journal of Personality*. 2003, vol. 17, p. 79–94.
- Pacevičius J. Modaliniai kasdienio emocinio gyvenimo parametrai // *Psichologija. Mokslo darbai*. 1998, t. 18, p. 36–46.
- Rolland J.-P., De Fruyt. The validity of FFM personality dimensions and maladaptive traits to predict negative affects at work: A six month prospective study in military sample // *European Journal of Personality*. 2003, vol. 17, p. 101–121.
- Smits D., De Boeck P., Kuppens P., Mechelen I. The structure of negative emotion scales: Generalization over contexts and comprehensiveness // *European Journal of Personality*. 2002, vol. 16, p. 127–141.
- Tellegen A. Structures of mood and personality and their relevance to assessing anxiety, with an emphasis on self-report // A. H. Tuma, J. D. Maser (Eds.), *Anxiety and Anxiety Disorders*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1985. P. 681–716.
- Viliūnas V., Pacevičius J., Stončius V. Empiriniai žmogaus emocinio gyvenimo metmenys // *Psichologija. Mokslo darbai*. 1997, t. 17, p. 34–47.
- Watson D., Clark L. Extraversion and its positive emotional core // I. R. Hogan, J. Johnson, S. Briggs (Eds.). *Handbook of Personality Psychology*. San Diego, CA: Academic Press, 1997. P. 767–793.
- Watson D., Clark L. A. Negative affectivity: The disposition to experience aversive emotional states // *Psychological Bulletin*. 1984, vol. 96, p. 465–490.
- Watson D., Clark L. A. On traits and temperament: General and specific factors of emotional experience and their relation to the five-factor model // *Journal of Personality*. 1992, vol. 60, p. 441–476.
- Watson D., Tellegen A. Towards a consensual structure of model // *Psychological Bulletin*. 1985, vol. 98, p. 219–235.
- Williams D. G. Are personality effects upon average mood due to personality effects upon mood variation? // *Personality and Individual Differences*. 1993, vol. 1, p. 199–208.
- Williams D. G. Effects of psychoticisms, extraversion and neuroticism in current mood: A statistical review of six studies // *Personality and Individual Differences*. 1990, vol. 11, p. 615–630.

Wilson K., Gullone E. The relationship between personality and affect over the lifespan // *Personality and Individual Differences*. 1999, vol. 27 (6), p. 1141–1156.

Zuckerman M. What is a basic factor and which factor are basic? Turtles all the way down // *Personality and Individual Differences*. 1992, vol. 13, p. 675–681.

Zuckerman M., Joireman J., Kraft M., Kuhlman D. Where do motivational and emotional traits fit within three factor models of personality? // *Personality and Individual Differences*. 1999, vol. 26, p. 487–504.

Zuckerman M., Kuhlman D., Joireman J., Teta P., Kraft M. A comparison of three structural models for personality: The big-three, the big-five and the alternative five // *Journal of Personality and Social Psychology*. 1993, vol. 65, p. 757–768.

Аргайл М. Психология счастья. 2-е изд. Москва: Питер, 2003.

Артемьева Е. Ю., Мартынов Е. М. Вероятностные методы в психологии. Москва: Издательство Московского университета, 1975.

Виллонас В. К. Основные проблемы психологической теории эмоций // *Психология эмоций. Тексты*. Москва: Изд-во МГУ, 1984. С. 3–28.

Купер К. Индивидуальные различия. Москва: Аспект пресс, 2000.

Небылицын В. Д. Предисловие // *Проблемы дифференциальной психофизиологии*. Москва: Просвещение, 1969. Т. 6. С. 3–14.

Ольшанникова А. Е., Пацявичюс Й. В. Роль индивидуально-типичных характеристик эмоциональности в саморегуляции деятельности // *Психологический журнал*. 1981, т. 2, № I, с. 70–81.

Пацявичюс Й. В. Корреляционный анализ методик, диагностирующих эмоциональность. Психология аномальных различий. Тезисы докладов I республиканской научной конференции. Вильнюс, 1986. Т. 2. С. 274–276.

Пацявичюс Й. В. Модальная структура эмоциональных переживаний // *Экспериментальные исследования по проблемам общей и экспериментальной психологии и дифференциальной психофизиологии*. Москва, 1979. С. 43–52.

Русалов В. М. Модифицированный личностный опросник Айзенка. Москва: Наука, 1992.

EMOTIONAL CORRELATES OF THE BASIC TRAITS OF PERSONALITY

Jonas Pacevičius

Summary

Most previous research has demonstrated relatively high correlations between two main traits – Extraversion and Neuroticism – and personality emotional predispositions. It has been shown that Extraversion and Emotional stability are predictors of positive emotions, while Introversion and Neuroticism are predictors of negative emotions (Costa & McCrae, 1980; Eysenck & Eysenck, 1985; Wilson & Gullone, 1999). However, some other research reveals the complexity and certain discrepancy of the above-mentioned links (Williams, 1993; McFatter, 1994; Matthews, 1998). The main aim of the present research is particularization of parameters of everyday emotional life in structures of two personality super factors: Extraversion and Neuroticism, i.e. examination the relationships between daily emotions indices and basic traits and

types of personality. The second aim is to find out what influence the kind and character of everyday activity has on the relation between personality and emotions. In other words, the hypothesis of the research is that Extraversion and Neuroticism influence the modality structure of emotions, experienced during the concrete everyday activity.

The method of chronological registration of everyday emotions, or „emotional diary“, has been used. For 2–4 weeks the 80 subjects (university students, aged 17–24 years) using special form have been chronologically registering the kind of everyday activity (learning, chores, aesthetic, spiritual activity, etc.), the sign, modality (joy, anger, fear, grief), intensity and duration of emotions. Personality traits were examined by EPI.

Considerable emotional differences were found in subjects having high and low score in the both two scales. There were no significant differences between extraverts and introverts. Studying dynamics of subjects' everyday emotions we found no correlation between neuroticism and index of emotional stability we obtained. Research revealed the specificity of the emotional regulation of kinds of everyday activities determined by the personality traits. However, they are not so expressed as it was expected. The most significant differences in the most kind of activities are revealed between stable extraverts and unstable introverts. Also,

some important parameters of everyday emotional life (stability, intensity, hedonic level) and their relation with the basic personality traits are being discussed. The conclusion of the present research is as follows: the kind and character of everyday activities do not have a significant influence on the relation between the two personality super-factors – Extraversion and Neuroticism – and everyday emotions. The research has revealed that the link between the basic personality traits and everyday emotions tends to be stable enough, that is why it is little influenced by the character and specificity of everyday activity.

Iteikta 2005 03 07